

Veien til Auschwitz

Bacheloroppgave i historie HI212S vår 2010

Av Øyvind Nilsen - Kand.nr. 3

HIBO

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	3
2. Del 1 – Veien mot den endelige løsning	3
2.1 Veiens start og Europas antisemittisme	3
2.2 Jødeforfølgelsen 1933-39	4
2.3 Krigen bryter ut.....	7
2.4 Jødespørsmålet 1939-41.....	7
2.5 Utryddelseskrig	9
2.6 Holocaust tar form	10
3. Del 2 - Intensjon eller struktur?	11
3.1 Forklaringstradisjoner	11
3.2 Evaluering	12
3.3 Konsekvenser for ettertiden	14
3.4 Syntese?	14
4. Avslutning	15
5. Litteraturliste	16

1. Innledning

Massemordet på jødene under andre verdenskrig er ett av historiens mest notoriske folkemord. Etter Adolf Hitlers maktovertakelse ble tiltakene mot jødene stadig strengere. Deres skjebne skulle til slutt ende i konsentrasjonsleirer. Leirer designet for ett mål - å utføre den ”endelige løsning”. Hvordan gikk Nazi-Tysklands vei fram mot Holocaust? Hadde Hitler en plan om å utrydde jødene eller var Holocaust resultatet av en mer tilfeldig beslutningsprosess? Disse spørsmålene er inngangen til oppgaven. Oppgaven vil prøve å belyse utviklingen fram mot Holocaust, og se på hvordan vi kan forklare dette.

For å strukturere problemstillingene deles besvarelsens hoveddel i to deler. I del 1 skal vi følge begivenheter og aktører frem til starten av 1942 da politikk og praksis har nådd et Holocaust-nivå. Her avgrenses det til de elementer jeg finner viktigst for å beskrive hva som ledet fram til Holocaust. I hovedsak vil jeg følge den røde tråen i utviklingen som direkte fikk store konsekvenser for jødene.

I del to skal vi se på spørsmålet om Hitlers rolle, om han hadde en plan eller om forklaringen kan ligge andre steder. I dette ligger å se på, og sammenligne, de to ulike historiske forklaringstradisjonene strukturalisme/funksjonalisme og intensjonalisme.

2. Del 1 – Veien mot den endelige løsning

2.1 Veiens start og Europas antisemittisme

En stor diskusjon blant historikere er viet til spørsmålet om hvor det begynte å gå galt for Tyskland. Og for denne oppgaven har det et poeng å si noe om når vi ser det første tegnet til at det kan gå galt for jødene. En teori er teorien om at Tyskland fulgte en spesiell vei, der *sonderweg*, som går ut på at Tyskland ikke utviklet seg på lik linje slik som andre land i vest-Europa. I følge dette synet var Tysklands politiske utvikling fram mot første verdenskrig, med en sterk utviklet maktelite, nærmest retardert i forhold til sine vestlige demokratiske naboer.¹ Men å forklare nazistenes maktovertakelse i 1933 (og deretter Holocaust) ene og alene på grunn av Tysklands spesielle utvikling virker for enkelt. For hvilke land skal man samelignes med når man tenker slik? På den andre siden så kan man vanskelig argumentere for at nazistenes overtagelse kun kan forklares av faktorer som kommer på tjue - tretti tallet. Alt som skjedde i den perioden var jo i seg selv et produkt av en utvikling som hadde skjedd

---

¹ Stackelberg(2009:26)

tidligere. Når vi så skal se på dette ut fra vår vinkling, altså Holocaust, blir det vanskelig å starte letingen andre plasser enn da vi ser konkret eskalering i antisemittismen, og faktiske tiltak mot jødene.

Antisemittismen fantes i hele Europa og var ikke noe spesielt for Tyskland, som var langt fra å være noe kjerneområde for europeisk antisemittisme. Hatet mot jødene var tradisjonelt mest sterkt i Øst-Europa.² Det er da vanskelig å se den historiske antisemittismen som en utløsende årsak til Holocaust. Skulle vi tippet, på starten av 1900-tallet, hvilket land som kom til å stå for historiens mest notoriske folkemord, da ville Tyskland ikke stå øverst på listen. *”Jødehat i seg selv ville ikke ha ført til den endelige løsning.”*³ Det var en nødvendighet, men det måtte mer til enn det. Jødehatet var kanskje ikke, i omfang, spesielt for Tyskland. Men måten det skulle knyttes opp mot en nasjonal identitet var spesiell. Jødene hadde over lang tid vært offer for en ”mytefisering” der en rekke egenskaper ble tilknyttet dem. For eksempel var jødene griske utspekulerte materialister, som fornektet Jesus. I land der den nasjonale bevisstheten er lav er det en tendens til å kompensere ved å definere den nasjonale identiteten som det motsatte av en mytisk eller ekte figur. I lang tid hadde franskmennene vært hovedfienden, men utover 1800-tallet tok jødene over rollen som ideologisk fiende for Tyskere. Å være Tysker var å fornekte ”jødisk materialisme”.⁴ Dette ideologiske grunnlaget bygde nazistene videre på.

2.2 Jødeforfølgelsen 1933-39

Det første steget på veien mot Holocaust er i følge Paxton segregasjon.⁵ Markere, fremmedgjøre og diskriminere den interne fienden. I prinsippet hadde jødene vært likestilte borgere i Tyskland siden 1871. Nå, kun uker etter maktovertakelsen skulle Hitler og nazistene lovfeste sine antisemittiske ideer. Denne første fasen, fra maktovertakelsen og ut 1934 var det jødernes plass i offentligheten som ble angrepet. Opptøyer og vold mot ”jødebutikker” ble, etter maktovertakelsen, forsøkt kanalisert og kontrollert av det nye regimet i den en dag lange boikotten av jødiske foretninger 1. april 1933.⁶ Andre land hadde reagert på volden, og faren for boikott av tyske varer var det siste et nytt regime trengte. Slik sett hadde boikotten også flere motiver.⁷ En uke senere fjernet loven om sivil tjeneste ”ikke-ariske personers” rett til å

---

² Kershaw(2009:506)

³ Kershaw(2009:507)

⁴ Stackelberg(2009:50-51)

⁵ Paxton(2005:158)

⁶ Longerich(2003:42-43)

⁷ Longerich(2003:44-47)

jobbe i det offentlige. Dette var starten på en rekke lovgivninger som rammet og reduserte jødernes tilgang til det offentlige liv.⁸

Perioden fra 1935-1937 er preget av en storstilt lovlig diskriminering og segregering av de tyske jødene. I september 1935 vedtok riksdagen Nuremberglovene, som fratok jøder alle politiske rettigheter.⁹ Jødene var ikke lengre tyskere. I tillegg ble det forbudt med ekteskap og seksuelle relasjoner mellom jøder og etniske tyskere. Det byråkratiske problemet ved å definere jødebegrepet ble opplagt. Fra siviltjenestelovene april 1933 var det ikke gjort noen forskjell på ”delvis” og ”full” jøde. Dette ble forsøkt oppklart i november 1935 ved at innenriksdepartementet gikk ut med en detaljert, men komplisert definisjon av jødebegrepet.¹⁰ Resultatet var at nazistene hadde konstruert et lovverk, som legaliserte segregasjon og diskriminering av jødene. Jødene på sin side så ikke så mørkt på dette. Lovene gav jødene en illusjon av at de kunne i alle fall eksistere i Tyskland, i håp om at dette nazistyrete ble kortvarig. Med lover og reguleringer håpte mange at det ville bety en slutt på den tilfeldige og brutale volden som jøder hadde opplevd. I perioden mot OL i Berlin 1936 tonet regimet ned jødediskrimineringen for å beskytte seg mot utenrikspolitiske problemer.¹¹

Perioden 1937-1939 bærer preg av en radikal eskalering i antisemittiske tiltak og lovgivning. Å få jødene ut av Tyskland var et endelig mål nazistene hadde i tankene. Dette målet skulle nås ved å følge opp med trusler om bruk av vold. Lover ble vedtatt for å presse jødene ut av landet. I 1938 ble jødene presset til å gi sine barn jødiske navn slik at de kunne lett skilles ut fra de ariske.¹² Jøder med ikke-jødiske navn ble beordret til å legge til Sara eller Israel i navnet sitt. Et økonomisk press mot jødene måtte også til for å presse dem ut. Finanssektoren var en viktig næring for jødene. Ca 60 % av de tyske jødene tjente til livets opphold i denne sektoren.¹³ I naziregimets tidlige år hadde det vært farlig å være hard for mot jøder i denne sektoren. Faren for at økonomien skulle ta skade av slike tiltak gjorde at jøder i finansnæringen ble minst rammet. Planen til nazistene var å fase ut jødene i finanssektoren i en ”arianiseringsprosess”. Prosessen ved å overdra jødiske bedrifter til ikke-jøder var så å si frivillig fram til krystallnatten november 1938. Presset mot jødene ble større, og jødiske eiere kunne bli truet til å selge sine eiendommer og bedrifter.¹⁴ Politikken med å utvise jødene kom

---

⁸ Stackelberg(2009:176-177)

⁹ Stackelberg(2009:177)

¹⁰ Stackelberg(2009:178)

¹¹ Longerich(2003:56)

¹² Stackelberg(2009:180)

¹³ Stackelberg(2009:180)

¹⁴ Stackelberg(2009:180-181)

som en følge problemer og muligheter åpnet opp ved annekasjonen av Østerrike. Tyskland fikk nå flere jøder, men fikk også friere spillerom med dem i Østerrike. SS terroriserte de velstående jødene til å betale mye for sin emigrasjon, og brukte pengene til å få betalt for utvisning av andre mindre velstående jøder.¹⁵

Den stadig økende radikaleringen fikk sitt høydepunkt i krystallnatten 9-10 november 1938. Navnet kommer fra alt det knuste glasset som lå rundt i gatene etter at jødiske hus, bedrifter og synagoger ble vandalisert.¹⁶ Denne offisielt organiserte begivenheten markerer overgangen fra antisemittiske tiltak via lovgivning til rett ut voldsbruk. Opptrappingen til krystallnatten starter i oktober 1938 da Polen, i frykt for å måtte ta imot 50,000 polske jøder, tilbaketrekker de polske passene til jødene fra og med 31. oktober.¹⁷ Hitler-Tyskland svarer så med å utvise alle polske jøder fra tyskland før den 31. oktober. SS transporter med tog 17,000 polske jøder over grensen, men de Polske myndigheter vil ikke ha de. Istedenfor svarer de med å igangsette tiltak mot Tyske polakker. Tyskland stopper utvisningene, men mesteparten av de deporterte sitter nå i ingenmannsland. En av familiene som er hjemløse har en sønn som oppholder seg i Paris. Den 7. november når han hører om familiens lidelser tar han med seg en pistol, går inn i den Tyske ambassaden, og skyter den tyske diplomaten Ernst vom Rath. Rath dør av skadene kvelden 9. november. Nazistene utnytter situasjonen umiddelbart. Goebbels organiserte pressen til å gi maksimal oppmerksomhet til drapet og å gi jødene skylden. På tiårsjubileumet for Hitlers mislykkede kupp taler Goebbels for partimedlemmene. Han sier at det Tyske folk forlanger hevn. At partiet ikke skal stå bak noen organisering av antijødiske demonstrasjoner, men at de ikke ville stoppe noe hvis det skjedde. En klar oppfordring til aksjon med andre ord. En orgie av plyndring, vold og ødeleggelse rammet de Tyske jødene. 34 jøder ble drept i ødeleggelsene som fulgte, flere av skadene senere. Politiet ble beordret om å ikke bryte inn. Ca 30,000 jødiske menn ble arrestert og plassert i "arrest" i konsentrasjonsleirer. De ble frigjort bare i bytte mot emigrasjon.¹⁸

Hitler taler til riksdagen om jødespørsmålet den 30. januar 1939. I denne talen kommer han med en spådom. Han sier at han har ofte blitt latterliggjort for å opptre som en profet. Jødene lo av han når han sa at han en dag skulle komme til makten og løse Tysklands jødeproblem. Men i dag skal han være en profet igjen. Hvis den internasjonale jødedommen klarer enda en

---

¹⁵ Paxton(2005:159)

¹⁶ Stackelberg(2009:181)

¹⁷ Stackelberg(2009:181)

¹⁸ Stackelberg(2009:181-182) – Historien om Krystallnatten hentet herfra

gang å kaste verden ut i krig, så blir det ikke å ende med deres seier, men med den totale utryddelse av den jødiske rase i Europa.¹⁹

2.3 Krigen bryter ut

1. september bryter krigen løs med at Tyskland invaderer Polen. Med en krig i gang skulle takhøyden for nazistenes antijødiske tiltak nærmest forsvinne. Jødene var jo ifølge nazistene årsaken til Tysklands nederlag i første verdenskrig.²⁰ Med halve Polen under Tysk kontroll, økte andelen jøder i den tyske innflytelsessfære betraktelig. Krigen åpnet først og fremst opp for mer intensiv bruk av vold som virkemiddel.

Under den Polske kampanjen beordret Hitler drapene på tusenvis av mennesker fra den polske maktelite. Det var ikke rom for intellektuelle polakker. Dette oppdraget ble utført av spesielle innsattstyrker under ledelse av SS.²¹ Samtidig satte han i gang "euthanasia programmet". Et program som ga leger og helsearbeidere frihet til å ta livet av de som ikke hadde et verdig liv. Program "T4", som var dekknavnet, var i tråd med nazistenes tanker om rasehygiene. Ofrene blant annet personer innlagt på institusjoner, handikappede og invalide barn. Et stort krav var om de kunne arbeide eller ikke. De fleste ofrene ble drept på institusjoner, og med bruk av gass. Programmet skulle bli en forferdelig øvelse i systematisk mord. Erfaringene med dette, og teknikkene brukt, ble videreutviklet for så å tas i bruk senere i den endelige løsning.²²

2.4 Jødespørsmålet 1939-41

Nazistenes målsetning om må bli kvitt alle jøder fra de tyske innflytelsesområdene ble nå vanskeligere. Med invasjonen av Polen hadde tyskerne kontroll over omtrent to millioner polske jøder. Disse jødene var i tyskernes øyne også mer "jødisk". De kledde seg annerledes og at de var polske i tillegg gjorde dem til undermennesker i nazistenes øyne.²³ Den 21. september 1939 beordret Heydrich, sikkerhetssjef for SS, at alle jøder skulle konsentreres i byer med togforbindelse. Her skulle de avvente på å bli flyttet til en uspesifisert og ikke enda bestemt plass.²⁴ Å plassere jødene i gettoer skulle være en midlertidig løsning på problemet. Planen fra Berlin var å sende jødene fra Wartheland, de inkorporerte vestlige delene av Polen, til det sørøstlige Polen, kalt Generalguvernementet. Hans Frank var guvernørgeneral i Generalguvernementet. Han likte ikke at hans territorium skulle fungere som en dumpeplass

---

¹⁹ Longerich(2003:71)

²⁰ Stackelberg(2009:257)

²¹ Stackelberg(2009:258)

²² Longerich(2003:78-83)

²³ Stackelberg(2009:258)

²⁴ Stackelberg(2009:258)

for Europas jøder. Etter en rekke byråkratiske tvister med lederne for de inkorporerte territoriene og henvendelser til Berlin, klarte han å stoppe strømmen av jøder til Generalguvernementet. Dette betydde at de midlertidige gettoene ble værende på ubestemt tid.²⁵ Forholdene i gettoene var forferdelige. Mangel på det mest nødvendige førte til sult og sykdommer. Gettoen i Warszawa med ca 400,000 jøder ble murt inn for å hindre at andre ble smittet av epidemier. Gettoen i Lodz med ca 160,000 jøder ble omringet av piggtråd. Jøder tatt utenfor gettoene ble skutt uten advarsel. Det er antatt at over 800,000 jøder mistet livet i slike gettoer.²⁶

Etter Tysklands seier over Frankrike juni 1940 presenterte det seg en ny territoriell løsning på jødeproblemet. Planen var å sende jødene til Madagaskar der de kunne få sette opp en egen stat under bevoktning av nazistene.²⁷ Madagaskarplanen var mulig fordi Madagaskar var en fransk koloni som nå tyskerne hadde mulighet å benytte. Allerede før Frankrikes fall hadde denne muligheten blitt tenkt på. Problemene med reservatideen i Generalguvernementet gjorde at man så etter andre løsninger. Det var en svakhet med planen at det lå i kortene at Storbritannia måtte signere fredsavtale for at det skulle gå. Storbritannia hadde kontroll over sjøen, noe som gjorde det vanskelig å transportere jødene over havet. Da det var klart at det ikke ville bli noen fredsavtale med det første, og at krigen ville bli langvarig, ble planen forkastet.²⁸

I starten av 1941 med krigen fortsatt i gang på vestfronten, problemer med deportering til Generalguvernementet og nå en forkastet madagaskarplan la Hitler nye planer. I første omgang falt han tilbake på reservatplanen i Generalguvernementet. Men det kan antas at dette nå ble sett på som en midlertidig løsning. Hans Frank forteller i et møte 25. mars at Hitler har lovet han at Generalguvernementet vil bli det første område som blir jødefritt.²⁹ Goebbles skriver i sin dagbok etter en diskusjon om deportasjonsprogrammet 17. mars at: "*Senere må de[jødene] forlate Europa for godt.*"³⁰ Dette må ses i lys av at Hitler, og ledende nazitopper var i gang med å planlegge operasjon "Barbarossa". Allerede i slutten av 1940 startet Hitler å planlegge for en invasjon av Sovjetunionen. Det er klart at jødespørsmålet må ha blitt påvirket av slike planer. Hitler hadde gitt Heydrich, gjennom Himmler eller Göring, ansvaret for deportasjonene. Heydrich får så ansvaret for å lage et utkast for den endelige løsningen. I

---

²⁵ Stackelberg(2009:259)

²⁶ Stackelberg(2009:259)

²⁷ Stackelberg(2009:260)

²⁸ Longerich(2003:92-96) og Stackelberg(2009:260)

²⁹ Longerich(2003:100-101)

³⁰ Longerich(2003:100)

et brev til Eichmann 21. januar forklares dette. I tillegg i dette brevet står det at planen avhenger av god planlegging og forberedelser. Planen baseres seg også på en storstilt deportasjon av jødene til et godt forberedt område, som enda ikke er bestemt.³¹ Denne ordleggingen med et ”området som ikke er bestemt enda”, Goebbles og Franks uttalelser, og den parallelle planleggingen av operasjon ”Barbarossa” indikerer at jødene skulle sendes mot et framtidig okkupert sovjetisk område så snart krigen var vunnet.

2.5 Utryddelseskrig

Invasjonen av sovjetunionen startet en krig på liv og død. For Hitler var Sovjetunionen ideologiske fiende nummer en, og Hitler instruerte generalene hans at de skulle krige uten å tenke på regler for krigføring. Dette var en ekspansjonskrig der fienden ikke skulle erobres å styres, men fjernes med makt.³² Før invasjonen organiserte Heydrich SS sine innsatsgrupper, kalt ”Einsatzgruppen”. Disse skulle operere tett bak den framrykkede fronten. Med sin tidligere erfaring fra Polen fikk de nå ordre om å renske de okkuperte områdene for ideologiske motstandere. I et notat fra 2. juli listet Heydrich opp hvem som skulle skytes av Einsatzgruppene.³³ Listen ramset opp: Funksjonærer av komintern og profesjonelle kommunistpolitikere, Funksjonærer i partiet og komiteer, kommissærer, jøder i partier eller statlig jobb, andre radikale elementer. Det siste punktet var veldig uklart, og ble brukt mot den jødiske befolkningen. Etter hvert utvidet drapene seg til å gjelde alle jødiske menn i alderen 17 til 45 tiltalt for å stjele.³⁴ Uten noen form for rettssikkerhet så kunne politiet dømme slik de ville. 16. juni 1941 uttalte Hitler at områdene måtte pasifiseres så fort som mulig; dette gjøres best ved at alle som ser merkelige ut skytes.³⁵ Radikaliseringen fortsatte da Himmler gav klarsignal for å skyte jødiske kvinner også. Dette gjorde han ved å uttale at de jødiske kvinner skulle drives ut i myra. Når høsten 1941 kom drepte Einsatzgruppene jødiske menn, kvinner og barn.³⁶ Til sammen er det antatt at Einsatzgruppene drepte 560,000 mennesker mellom 16. juni 1941 og april 1942.³⁷

---

³¹ Longerich(2003:98)

³² Stackelberg(2009:227)

³³ Longerich(2003:110)

³⁴ Longerich(2003:110-114)

³⁵ Longerich(2003:116)

³⁶ Longerich(2003:116-121)

³⁷ Stackelberg(2009:262)

2.6 Holocaust tar form

Krigen mot den røde arme gikk strålende i sin første fase. I september 1941 begynte Hitler å beordre ”evakuering” av jødene fra det store tyske rike, og mot gettoene i Øst-Europa.³⁸ Dette i samsvar med de planer som var lagt når krigen ble planlagt. Med en seier over sovjet kunne disse jødene sendes videre øst og ut av Europa. Men jo nærmere julen kom, uten at Moskva hadde falt, jo mer så det ut som den Tyske strategien hadde misslyktes. Tanken om at om kort tid skulle jødene sendes langt inn i et okkupert Sovjetisk territorium ble mer og mer fjern. Den endelige løsningen presset seg nå mot sin radikale endestasjon.

I september 1941 begynte overføringen av gass-drepende teknologi til Øst-Europa.³⁹ Dette skjer rett etter at euthanasiaprogrammet blir stoppet i august. Bare noen uker senere blir planene for det første gasskammeret i Belzec klart. I desember blir også personalet fra det tidligere euthanasiaprogrammet sendt til Belzec.⁴⁰ Deres erfaring skulle nå brukes for å gjøre drapene så systematiske og effektive som mulig.

Metoden med skyting, som Einsatzgruppene hadde brukt i øst, var både ueffektiv og problematisk. Problematisk i den forstand at de som utførte gjærningene ofte fikk store psykologiske problemer. Himmler overså selv en slik ”aksjon”, og ble psykisk dårlig av blodsutgytelsen.⁴¹ Behovet for en mer effektiv, og i nazistenes øyne, human avlivningsmåte var klar. Erfaringer med karbonmonoksid hadde vært gjort med mobile gassvogner. Nå begynte eksperimentene med hvilken gass som skulle brukes videre. Sovjetiske krigsfanger ble de første ofrene for testing av ”Cyclon B” september 1941 i Auschwitz.⁴²

Deporteringen, overgangen til gass, planleggingen av utryddelsesleire og overføring av personell i perioden august – desember 1941 henter til at avgjørelsen om å utvide drapene til alle jøder ble tatt engang i det tidsrommet. Etter at Hitler erklærte krig mot USA 11. desember 1941 holdte han en tale der han refererte til sin tidligere spådom fra 1939 om at hvis jødene klarte å sette i gang en ny verdenskrig, så skulle det ende med deres utryddelse. I Gobebbels dagbok står det at Hitler var klar på at dette ikke var tomme ord. Verdenskrigen var her og som en nødvendig konsekvens skal jødene utryddes.⁴³ I 1997 fant Tyske Christian Gerlach i det nyåpnede Sovjetiske arkivet et dokument som viser at Hitler formelt annonserte

---

³⁸ Longerich(2003:128)

³⁹ Longerich(2003:138)

⁴⁰ Longerich(2003:138)

⁴¹ Stackelberg(2009:263)

⁴² Stackelberg(2009: 264)

⁴³ Longerich(2003:154)

drapsprogrammet for partiet den 12. desember 1941.⁴⁴ Mest sannsynlig var beslutningen tatt på et tidligere tidspunkt, men uten faste beviser er det vanskelig å være mer presis.

I november 1941 inviterer Heydrich alle ledere og aktører som skal ta del i implementeringen av den endelige løsningen til en konferanse. Dette er kjent som "Wannsee konferansen". Den skulle holdes i en luksusvilla utenfor Berlin 8. desember. Konferanse ble utsatt til 20. januar 1942, som følger av at russerne innledet en offensiv ved Moskva, og japanerne angrep Pearl Harbor. Formålet med konferansen var ikke å bestemme hvordan den endelige løsning skulle se ut, men å diskutere implementeringen av den.

*"Vha. tilsvarende ledelse, og i henhold til jødernes sluttløsning, skal jødene nå brukes til egnede arbeidsoppgaver i østområdene. I store arbeidskolonner, hvor kjønnene holdes atskilt, settes arbeidsføre jøder til veibygging. Sannsynligvis vil en stor del falle bort på grunn av naturlig forminskelse. Den gjenværende bestand vil måtte behandles tilsvarende, siden det her utvilsomt dreier seg om den mest motstandsdyktigste delen, som ved frigjøring må anses som en kimcelle til en ny jødisk stamme (se historiens erfaring)."*⁴⁵

Ingen på konferansen kunne være i tvil om hva som skulle skje med jødene etter og sett ordbruken brukt her. Diskusjonen gikk mer på byråkratiske problemer om hvem som skulle falle innenfor denne "løsningen".⁴⁶

Etter Wannsee konferansen og utover krigen blir denne "endelige løsningen" implementert i større og større grad ved overgang til systematisk industrielt mord. Med gassing i gang og leirer under konstruksjon var veien til Auschwitz klar.

3. Del 2 - Intensjon eller struktur?

3.1 Forklaringstradisjoner

Å prøve å forklare hvordan Holocaust kunne oppstå i en høykulturell, økonomisk moderne stat som Tyskland, er noe historikere har hatt vanskeligheter med. Det er utfordrende for historikere i dag å finne rasjonelle argumenter, som kan forklare hvordan en stat kunne utføre en systematisk rensing av et helt folk bare fordi de var jøder. Bare selve navnet "Holocaust", som oppsto på 1950-60tallet, er spesielt.⁴⁷ At navnet ble tatt i bruk istedenfor det allerede presise ordet "genocide", eller folkemord på norsk, bekrefter synet på denne forferdelige

---

⁴⁴ Stackelberg(2009:262)

⁴⁵ Wanssee-konferansen hus minnesmerke og undervisningssted – protokoll s.7-8

⁴⁶ Stackelberg(2009:264-266)

⁴⁷ Kershaw(2008:237)

historiske hendelsen som noe unikt. Historikere strides om hvordan man skal forklare Holocaust, og hva man skal legge mest vekt på. En av de store stridene er mellom intensjonalister og strukturalister(funksjonalister). Disse to forskjellige tolkningene av Holocaust danner to ganske forskjellige historier.

Intensjonalisme innebærer synet at Hitler selv, helt fra starten, hadde en intensjon og en plan om å utrydde jødene. Hitler fulgte denne planen steg for steg gjennom sin politiske karriere. Planen kan ses gjennom den konstante politikken mot jødene kun utsatt for taktiske avvik. Den endelige løsningen må ses på som hovedmålet til Hitler, og gjennomføringen må ses på som resultat av underslått utførelse av førerens ordre.⁴⁸

Motsatt vil strukturalisme innebære et syn som legger vekt på den usystematiske og improviserte måten beslutninger ble tatt på, og fokuset vil være på systemet. Tiltakene mot jødene må ses på som et resultat av måten nazisystemet fungerte på, og deres driv mot å finne en løsning på jødeproblemet. Den økende volden kan forklares som en spiral av radikalisering i politikken mot jødene. Den spesielle situasjonen under en krig legger til rette for drap. Den endelige løsningen var ikke planlagt i forkant, men oppstår som nasiztenes logiske løsning på et selvpåskylt administrativt problem.⁴⁹

3.2 Evaluering

Ifølge intensjonalistene vil svaret på vår problemstilling være enkel. Hitler hadde en plan og en intensjon om å fysisk utrydde jødene. Vår tidligere beskrivelse av veien til Auschwitz er et resultat av denne planen. Når han lagde denne planen er vanskelig å si. Noen intensjonalister, som Lucy Dawidowicz, sier at planen for den endelige løsning startet å ta form mens Hitler lå på sykehus i 1918.⁵⁰ Her lå han skadet etter å ha blitt utsatt for sennepsgass under den første verdenskrig. Senere i 1925 skriver han Mein Kampf, som er skissen for hans ideologiske plan om å utrydde jødene. Gassingene av jødene under den endelige løsningen blir da forklart utfra de kjente uttalelsene fra Mein Kampf om at kanskje millioner av tyske liv kunne vært spart om bare 12 – 15,000 jøder hadde vært gasset før eller under krigen.⁵¹ Denne ideen om en mesterplan er enkel å argumentere for siden Hitler så åpenlyst brukte jødehat som agitasjon. Han la ikke skjul på, og det er vanskelig å tvile på, at Hitler oppriktig hatet jødene og alt de stod for. Når vi ser tilbake på hvordan Holocaust utviklet seg så er det lett å forstå

---

⁴⁸ Kershaw(2008:239)

⁴⁹ Kershaw(2008:239)

⁵⁰ Kershaw(2008:240)

⁵¹ Kershaw(2008:241)

begivenhetene hvis man i bakhodet har denne ”mesterplanen” klar til å forklare det. Hitler satt på toppen av en diktatorisk maktstruktur, og dikterte Tysklands vei mot Holocaust.

Strukturalistene vil si at det ikke er så enkelt, og vil sette tvil ved hvor ”sterk” diktator Hitler egentlig var.

Selv om ordene svak eller sterk diktator i seg selv ikke gir noen mening på grunn av naturen av begrepet diktator, så er det like vell noen spesielt med Hitlers diktatur. Når strukturalister kan si at Hitler var en svak diktator så er det måten beslutninger ble tatt på som refereres til. Hans Mommsen mener at forklaringen til Holocaust først og fremst ligger i den fragmenterte beslutningsprosessen i det tredje riket. Denne åpnet opp for improviserte kortsiktige løsninger, som innenfor byråkratiet kunne skape fremdrift og bidra til kulminerende radikaliserings.⁵²

Den todelte staten der underslåtte omtrent sloss om juridiske områder stiller tvil med synet på nazityskland som supereffektivt med en klar og tydelig ledelse. Vi ser klare eksempler på dette i de tidlige forsøkene på å løse jødeproblemet, som vi har skissert i del 1. Planene og utførelsen av dem bærer ikke preg av noen ”mesterplan”, men heller av et byråkratisk kaos. Reservatplanene i Polen er et eksempel på dette. Et annet godt eksempel på hvordan ting kunne settes i fart er euthanasiaprogrammet. Det ble satt i gang av helsepersonell fordi Hitler hadde gitt ”ok” i en enkeltsak fremlagt for han. Systemet fungerte slik at de betrodde medlemmene i partiet arbeidet i ”retning av førerens vilje”. Så fikk heller han stoppe dem når han ville det.⁵³ Slik argumenterer strukturalistene for at det ikke var noen mesterplan, men at den endelige løsningen ble gradvis utformet gjennom radikaliserings av politikken som kom ut fra det spesielle byråkratiske systemet.

Intensjonalistene store problem er, og har vært, mangelen på en direkte ”førerordre”. Et papir, en underskrift, ett eller annet som kan bekrefte at dette var Hitlers verk. Man lener seg på Hitlers uttalelser og synspunkter på jødene. Og siden jødene faktisk ble forsøkt utryddet og Hitler hadde snakket om det så må Hitler være årsaken. Dette er en logisk falsk konklusjon.⁵⁴ Spørsmålet er hvorvidt man kan bruke uttalelser fra lang tid tilbake som forklaring på senere hendelser. Når er en uttalelse en virkelig intensjon? Er det en intensjon hvis man uttaler at man vil gjøre noe som man ikke har muligheten til å gjennomføre? Dette går litt på Hitlers uttalelser i Mein Kampf, og hvor bokstavelig man skal tolke dette. Det samme gjelder hans uttalelser omkring jødespørsmålet etter han kom til makten. Hvis han hadde en plan helt

---

⁵² Kershaw(2008:242)

⁵³ Kershaw(2008:kap 1 Working towards the führer)

⁵⁴ Kershaw(2008:246)

tilbake fra ungdomsårene som han fulgte steg for steg, hvorfor ser det ut som om politikken beskrevet i del 1 heller mot deportasjon helt frem til slutten av 1941? Taktiske grunner vil en intensjonalist si. Strukturalistene har også svakheter. Det lar seg vanskelig finne frem empiriske data som godt nok kan dokumentere hele beslutningsprosessen, som argumentet deres bygger på.⁵⁵ Men noe arbeid er gjort. Scheleunes og Adam har gjort undersøkelser av førkrigsmateriale og finner at Hitler ikke tok noe klart initiativ i jødespørsmålet fra starten av.⁵⁶ Boikotten av jødiske foretninger den 1. april og nuremberglovene kom som et svar på press fra radikale krefter nedenfra i partiet.⁵⁷ Strukturalistene får også kritikk fordi de ikke ser linjen i Hitlers intensjoner, og hva som skjer etter han kommer til makten. Når han kom til makten handlet det om å legge forholdene til rette slik at han kunne utføre planen sin vil kritikere si. Det rotete byråkratiet og den todelte staten er nettopp konstruert av Hitler, og må derfor kunne avises som strukturelle argumenter.

3.3 Konsekvenser for ettertiden

De to ulike måtene å prøve å forklare Holocaust har et annet aspekt enn bare historiefaglig.

Debatten handler i stor grad om historisk ansvar. Hvem har skylden for Holocaust?

Intensjonalistene vil legge ansvaret på Hitler mens strukturalistene vil lete andre steder. De

strukturelle forklaringene, som for eksempel ser på det byråkratiske systemet og

kulminerende radikaliseringsforkludrer ansvarsbildet mer enn den intensjonalistiske

forklaringen.⁵⁸ Det kan virke lettere for oss i ettertid og gi Hitler skylda, kanskje spesielt for

tyskere. Og kanskje er det betryggende å tenke at Hitler, den ansvarlige for Holocaust, og

manifestasjonen av ondskap, døde ved krigens slutt. En fullstendig strukturell forklaring toner

ned betydningen av Hitler, og ondskapen blir ”fordelt” utover hele Tyskland. Det kan til og

med spekuleres i om dette kan skje igjen.

3.4 Syntese?

Holocaust virker for kompleks til å forklare ved bruk av bare en av de nevnte tradisjonene.

Paxton skriver at de fleste historikere i dag aksepterer at Holocaust utviklet seg trinnvis.⁵⁹ Det

ble ikke skapt kun av strukturelle faktorer, men det kom heller ikke ut kun av Hitlers diktering

ovenfra. En syntese av disse to teoriene gir en fruktbar forklaring der Hitlers antisemittisme

ligger til grunn som et bakteppe, og der byråkratiet kunne arbeide i ”retning av føreren”.

---

⁵⁵ Kershaw(2008:247)

⁵⁶ Kershaw(2008:247)

⁵⁷ Kershaw(2008:248-249)

⁵⁸ Stackelberg(2009:255)

⁵⁹ Paxton(2005:158)

Intensjonalismen bidrar til å forklare ”takhøyden” i Hitlers politikk, og hvordan han sto for den ideologiske rettesnoren. Strukturalismen bidrar til å forklare iverksettelsen.

4. Avslutning

Hvordan gikk Nazi-Tysklands vei fram mot Holocaust? Veien til Auschwitz startet med segregeringen av jødene etter maktovertakelsen til Hitler. Utover 1930tallet eskalerte tiltakene på jødene helt frem til krigen, som må ses på som et vendepunkt over i en mye mer morderisk tilstand. Problemene startet når deporteringspolitikken mot jødene ikke lengre var praktisk mulig. Det byråkratiske rotet rundt Generalguvernementet og den ”trafikkstoppen” som fulgte, gjorde at gettoene ble værende på lengre tid. Nye planer om å sende jødene østover gikk i vasken da krigen mot Sovjet viste seg å bli langvarig. Ideologien bak Euthanasiaprogrammet og brutaliteten til ”Einsatzgruppen” spilte begge store roller i formingen og muliggjøringen av Holocaust. Til slutt var det utryddelseskrigen mot Sovjet som formet Europas jøders skjebne. Veien frem mot Holocaust var en vei der hvert steg synes å bære preg av en økt, spiraliserende radikaliserings. ”Stegene” syntes også å være mer som små kortsiktige hopp enn som bestemte skritt med ett mål for øye.

Hadde Hitler en plan om å utrydde jødene eller var Holocaust resultatet av en mer tilfeldig beslutningsprosess? Dette er et spørsmål som setter to forklaringstradisjoner opp mot hverandre. Strukturalisme og intensjonalisme. Intensjonalisme fokuserer på at Hitler helt fra starten av har hatt en plan om å utrydde jødene, mens strukturalistene fokuserer på at forklaringen ligger i måten systemet fungerte på. Samtidig ligger det under debatten et spørsmål om ansvar. Det er vanskelig å påvise en ”mesterplan”, selv om Hitlers uttalelser helt fra starten har vært ytterst radikale. Intensjonalistiske forklaringer mangler fortsatt en skriftlig førerordre, og det kan være vanskelig å påvise intensjoner ut fra utsagn. De strukturelle forklaringene mangler empirisk data for å kartlegge den usystematiske beslutningsprosessen, som er en nøkkelfaktor i deres argument. Det viser seg derfor vanskelig å svare konkret på problemstillingen. En syntese av disse forklaringene virker mer fruktbar der den intensjonalistiske teorien hjelper til å forklare hvordan ideene og ideologien tok form, mens den strukturalistiske teorien bidrar med å forklare iverksettelsen av dem.

5. Litteraturliste

Kershaw. I. (2008): *Hitler, the germans, and the final solution*. New Haven og Yad Vashem

Kershaw. I. (2009): *Skjebnevalg – Ti beslutninger som endret verden 1940-1941*. Forlaget historie og kultur AS

Longerich. P. (2003): *The unwritten order – Hitlers role in the final solution*. Tempus

Paxton. R. (2005): *The anatomy of fascism*. Penguin Books

Stackelberg. R. (2009): *Hitlers Germany – Origins, interpretations, legacies*. (2. utgave) New York: Rutelegde

Wannsee-konferansens hus Minnesmerke og undervisningssted – Protokoll - <http://www.ghwk.de/norsk/prot-norsk.htm> sist lastet inn 30.05.10